РОЛЯТА И МЯСТОТО НА ПРАБЪЛГАРИТЕ В АВАРСКИЯ КАГАНАТ (VI – VII ВЕК)

Станимир Звездов

THE ROLE AND PLACE OF THE PROTOBULGARIANS IN THE AVAR KHAGANATE (VIth – VIIth CENTURY)

Stanimir Zvezdov

Abstract: *The article is dedicated to the place and role of the protobulgarians in the hierarchy of the Avar khaganate in the period VI – VII century. The three stages of the activity of the protobulgarians in the Avar khaganate will be indicated. First, their participation in the military campaigns of the Avars against the Byzantine Empire. Second, their attempt in 631/632 to take the throne of the Steppe empire, and finally the activities of the protobulgarian leader Kuber.*

Keywords: P*rotobulgarians, Avar Khaganate, Alciocus, Kuber, Byzantine Empire, Slavs.*

През 568 година в района на Панония и Карпатския регион, след разгрома на Гепидското кралство от лангобарди и авари, била положена основата на ново държавно формирование – Аварския каганат. Още в началото на историческия си път новата държава била твърде сложно устроена етнически. Гепидите, славяните, кутригурите и прабългарите живеели заедно с аварите, които също не били еднородно цяло. Според данните на ранновизантийския историк Теофилакт Симоката, дори и до негово време (VII век), аварите продължавали да „са разделени на племенни групи и едните по стар навик се наричали уар, а другите се именували хуни“[1]. Културните различия между отделните етноси в състава на Аварския каганат били значителни. Гепидите и особено славяните били уседнало население, което участвало в походите на аварите, често като спомагателни войски, но което извършвало дейности, непригодни за номадите, като основната им роля в Каганата била да осигуряват необходимата материална база. В тази връзка е интересно и сведението

[1] ГИБИ II: 339.

на франкския хронист Фредегарий, който за славяните в аварската войска използва специфичния термин „befulci“, който не се среща в други източници[2]. Значението на тази дума не е ясно, но според описанието на франкския хронист това представлявало боен строй, в който първо славяните били хвърляни срещу врага и ако не успеели да победят, тогава се намесвала конницата на аварите. Това се приема в някои съвременни интерпретации, но най-разпространеното мнение е, че тези „befulci“ всъщност били спомагателни войски[3]. Подобна функция изпълнявали славяните и при обсадата на Константинопол през 626 година, описана в „Слово за обсадата на Цариград“, когато с техните лодки-еднодръвки се опитали да нападат по море града, но били унищожени[4]. Но освен дейността им като спомагателни войски, славяните непрекъснато организирали и самостоятелни акции, понякога сами, понякога заедно с прабългарите, разбира се, с гласната и негласната подкрепа на аварския каган.

Ударната сила на аварите била номадската конница, попълвана от редиците както на самите авари, така и от прабългарите и кутригурите, както и от по-късните преселници, присъединили се към аварите – тарниахите, коцагирите и забендерите, сродни на уар и хуни, споменати от Теофилакт Симоката. Появата на тези народи, които изглежда бягали от тюркски гнет, се датира около 583 година. Според думите на Теофилакт Симоката те били около 10 000 души[5].

В социално и политическо отношение това разнородно етническо и културно обединение не било равнопоставено. Начело в Аварския каганат били конните народи: аварите, като управляващ народ, а веднага след тях прабългарите, кутригурите и останалите новодошли народи от Евразийската степ. За гепидите след падането на държавата им има малко данни, но присъствието им в Каганата се отбелязва чак до Каролингската епоха. Всъщност в този ранен етап Аварският каганат се оформил като конгломерат от разнородни елементи, свързани помежду си както от силата на аварите, така и от взаимния интерес, който ги хвърлял по фронтовете на юг и запад (Pohl 2003: 578 – 581). Аварите, прабългарите, кутригурите и другите номадски елементи били споени от общите степни традиции, а кланът на каган Баян явно бил припознат и от тях като свой. До събитията от 631/632 година, когато след измирането на рода на Баян за каганския престол се борят прабългарите и аварите, сблъсък от който излезли победители аварите, няма никакви известия за съпротива от страна на прабългарите към аварската власт, нещо повече, те взимат дейно участие в завоевателната им политика. Въпросът за славяните и техните отношения с аварите е доста по-сложен. В изворите се споменава за нападения на славяни, заедно с авари и прабългари, както и за множество самостоятелни акции и цели преселнически вълни, залели Балканския полуостров през II-та половина на VI век и I-та половина на VII век, което поражда въпроса, дали това се дължи само на аварите и тяхната централизирана държава, явяваща се катализатор на тези процеси, или е естествено продължение на по-ранната славянска експанзия, разпространила етническия им масив от река Висла до поречието на река Дунав. Вероятно отговорът се съдържа и в двете възможности, но няма да е пресилено да се приеме тезата, че дори ролята на аварите да не е единственият фактор, то те най-малкото с цялостната си политическа дейност ускоряват тези процеси (Авенариус 1991: 35; Pohl 2018: 117 – 162).

Освен славяните, важен съюзник на аварите били и прабългарите, чието присъствие

2 Свод II: 366 – 367.

3 Свод II: 380.

4 ГИБИ III: 49 – 54.

5 ГИБИ II: 341.

в региона на Панония и Карпатите се отбелязва още от началото на V век. Какво било мястото им в Аварския каганат от социална гледна точка по време на разцвета му в периода 568 – 626 година, е трудно да се каже. Някои от съвременните интерпретации поставят прабългарите като част от елита на Каганата, подчинени на аварите, но над славяните. Дали това е така при липса на повече данни, остава обект на дискусии (Pohl 2003: 583; Бешевлиев 2008: 20 – 21). В тази връзка е интересно мнението на патриарх Николай Мистик, който в писмото си до цар Симеон пише следното: „...аварските племена, от които...сте издънка и бяхте техни роби и бежанци“[6]. Споменаването на думата „бежанци“ обаче насочва към по-късните времена, както предполага и Веселин Бешевлиев, който пише, че „думите могат да се отнасят както до българите в Панония изобщо, така и до българите на Кубер“ (Бешевлиев 2008: 23). Както споменахме вече, в периода на разцвет на Каганата няма данни за конфронтация между прабългари и авари. Напротив, прабългарите многократно са споменати като верни съюзници на аварите. В изворите се съдържат следните данни за участието им в аварските походи, насочени срещу Византия:

- Около 80-те години на VI век, след грандиозните походи на славяни и авари из целия Балкански полуостров, се споменава за гигантски маси отвлечено население, които били заселени във Втора Панония, около Сирмиум, и които според думите на неизвестния летописец на „Чудесата на Св. Димитър“ „се смесиха с българи, авари и останалите племена, родиха им се деца от това смешение и станаха огромен и много голям народ“[7].

- Около 594/597 година, според сведенията на Теофилакт Симоката и Теофан Изповедник отряд от около 1000 прабългарски войни, които се придвижвали спокойно през византийските владения, тъй като имало примирие между авари и византийци, били нападнати от авангардния отряд на стратега Петър, но той бил отблъснат, а прабългарите се изтеглили към владенията на аварите. Там те се оплакали на кагана, който в отговор изпратил пратеници при стратега да иска обяснение. Отговорът бил, че става въпрос за грешка, при която явно прабългарите били взети за славяни, с които по това време Византийската империя воювала след грандиозното им нашествие от същата година[8]. Датировката на това събитие е трудно определима заради неясния разказ на Теофилакт Симоката и Теофан Изповедник, които споменават събитията от 594 – 598 година в твърде объркан ред. Валтер Пол го датира през 594 година (Pohl 2018: 178), а Васил Гюзелев през 597 година (Божилов, Гюзелев 1999: 69).

- Около 595/598 година стратегът Приск превзема Сингидунум (днешния Белград, Сърбия), след като според думите на Теофан Изповедник „изгонил българите от него“, които явно били оставени като гарнизон, след като каганът нахлул на византийска територия[9].

- В 617/618 година според „Чудесата на Св. Димитър Солунски“ прабългарите се споменават като част от войската на аварския каган, който бил повикан от славяните да им помогне при обсадата на Солун (Бурмов 1968: 101 – 105; Врионис 1999: 48 – 49)[10].

- През 626 година според Георги Пизидийски и Теофан Изповедник при голямата обсада на Константинопол, пред чиито стени се изправили, от една страна, аварите и подчинените им племена, а, от друга страна, персите, се споменават и прабългарите като част от аварската войска[11].

[6] ГИБИ IV: 217.

[7] ГИБИ III: 158 – 159.

[8] ГИБИ II: 334 – 335; ГИБИ III: 250.

[9] ГИБИ III: 251 – 252.

[10] ГИБИ III: 134 – 136.

[11] ГИБИ III: 59, 64; 259 – 260.

Въз основа на данните, които цитирахме, може да се предположи, че дейността на прабългарите в Аварския каганат се характеризира в следните две насоки:

- Погранично население, имащо охранителни функции, като заедно с аварите държало и гарнизоните на най-важните крепости.
- Войскови отряди, включващи се в ударната сила на Аварския каганат, номадската конница.

След неуспешната обсада на Константинопол през 626 година от аварите и подчинените им племена, претърпелият разгром Аварски каганат навлязъл в криза. Тежкият удар, който аварите понесли пред стените на византийската столица, явно извадил на преден план междуетническите противоречия, стаявани до този момент от успешната политика на аварските кагани, които сплотявали този конгломерат от народи. В цялата тази картина на една рушаща се империя на север от Дунав специфично място заемат и прабългарите, които за разлика от славяните, търсещи щастието си в по-голямата си част в други територии, се опитали да вземат контрола над Аварския каганат, след като династията на Баян изчезнала от политическата сцена. Смята се, че най-малкият син на Баян, чието име за съжаление не е споменато в изворите, който управлявал по това време, е възможно след катастрофата пред Константинопол да е загубил голяма част от „харизмата“ си и да е убит (Pohl 2018: 217 – 218). След измирането на династията на Баян през 631/632 година според сведенията, които черпим от хрониката на Фредегарий, авари и прабългари се вплели в борба за трона на Степната империя. В тази гражданска война аварите излезли победители, а голяма част от прабългарите (9000 според хрониста), водени от Алциок, били принудени да напуснат Панония, отправяйки се към франкските предели[12]. Изглежда, че династията на Баян била свързващото звено между пъстрия етнически състав на Аварския каганат. След като последният му син загинал, прабългарите предявили претенции за престола като равностойни на аварите, които в периода 568 – 626 година били водещият народ в Каганата. Подобна тенденция се забелязва и в историческия път на Българското ханство, в което, след като династията Дуло била прекъсната, настъпила продължителна криза през VIII век. Изглежда, че броят на прабългарите не бил никак малък, имайки предвид, че след поражението им 9000 от тях избягали във Франкската държава, по-точно в Бавария. Като сложим и жертвите от сраженията между прабългари и авари, чийто брой не знаем поради мълчанието на изворите, то числеността на прабългарите нараства значително. В тази връзка може да се зададе въпросът, дали аварите не са били подпомогнати от други етноси в Аварския каганат, за да постигнат тази категорична победа над прабългарите? Във връзка с тези събития може да се приеме изводът, че до 626 година прабългарите припознавали властта на аварите, главно заради управляващия род на Баян, но след като той слязъл от историческата сцена, прабългарите предявили претенции за властта като един от основните народи, обитаващи разтърсвания от криза Аварски каганат. Самият Аварски каганат след поражението пред Константинопол през 626 година никога повече не си връща същата мощ, като в периода на разцвет. Аварите повече не нападат Византийската империя, а насочват донякъде агресията си на запад срещу отцепилите се по-рано западни славянски племена, както и срещу лангобарди и франки през втората половина на VII и VIII век (Pohl 2018: 326 – 335; 344 – 369). В тази връзка е интересен и епизодът с прабългарския вожд Кубер, който

[12] ЛИБИ I: 389.

в края на 70-те или около началото на 80-те години на VII век успял на разбие аварите и да напусне Каганата с голяма част от прабългарите и онова смесено население (византийски пленници, които се смесили с народите в Аварския каганат), за което вече стана дума, наречено в изворите „сермисиани“. Причината за преселението, посочено в „Чудесата на Св. Димитър Солунски“, е „че този народ копнее за градовете на бащите си“[13], но слабостта на аварите в късния период на тяхната история позволява големи маси от подчиненото им население да напуска територията на държавата им. Пример за това е преселението на хървати и сърби през първата половина на VII век, които се заселили в Западните Балкани. Това обезкървява и без това изпадналия в тотална криза Каганат и намалява значително възможностите му. По-късно в текста на „Чудесата на Св. Димитър Солунски“, след като Кубер вече се заселил в Керамисийското поле в Македония, се споменава, че съветници на прабългарския вожд го убеждавали да се обяви за каган, за да запази властта си над „сермисианите“, които се опитвали да се върнат по-родните места на дедите си[14]. Това повдига въпроса дали Кубер и прабългарското му обкръжение нямали тази амбиция, още докато бил в Аварския каганат, но тъй като ситуацията в Каганата не позволявала на прабългарите да вземат властта (явно аварите здраво държали контрола над държавата си), те се принудили със „сермисианите“ да търсят другаде нова родина, за да бъдат напълно независими. В тази връзка са изказани хипотези за сътрудничество, насочено срещу аварите между двете групи прабългари, действащи на Балканите в края на VII век – тези на Кубер и Аспаруховите прабългари, положили основата на Дунавска България (Попов 2020: 39 – 60). Друго интересно от биографията на Кубер е, че цялото това смесено население, наречено „сермисиани“, му било поверено за управление лично от аварския каган, което показва, че след неуспешните действия на прабългарите през 631/632 година и преселението им начело с Алциок, тези от тях, които останали в Аварския каганат, с течението на времето успели отново да си върнат доверието на аварите. В тази връзка е интересен въпросът, дали остава прабългарско население в Аварския каганат след преселението на Кубер? В изворите няма категорична информация, която да регистрира такова късно тяхно присъствие в Каганата, но все пак някои учени предполагат, че такова е останало и е влязло в състава на Дунавска България по времето на Крум, който около 804/805 година успял да разбие Аварския каганат, присъединявайки източната му част, докато франките превземали западната (Попов 2020: 48 – 49). В тази късна фаза на историческия път на аварите освен франкската агресия от запад и българската от изток, между аварите и славяните се водела истинска гражданска война, което допълнително влошавало ситуацията. Това довежда до края на тази държава и до подялбата на територията ѝ между франки и българи, започнала по времето на Крум и завършена при неговия наследник Омуртаг (814 – 831), когато окончателно е уредена българо-франкската граница (Гюзелев 1981: 68 – 81).

Както виждаме от направения разбор на изворовите сведения, ролята и мястото на прабългарите в Аварския каганат може да бъде разделена на три етапа. През първия етап, бележещ разцвета на Каганата в периода 568 – 626 година, прабългарите били пряко подчинени на аварите и следвали плътно тяхната завоевателна политика, най-вече към Византийската империя. Това донякъде може да се свърже с управляващия род на Баян, който носел „харизмата“ на основател на Степната империя и на успешната политика, която водел. Прабългари заемали важно

[13] ГИБИ III: 158 – 160.

[14] ГИБИ III: 158 – 160.

място във военния капацитет на Аварския каганат, като се включвали активно в номадската конница, ударната сила на държавата. Също така им била поверена и важната задача да държат гарнизоните на някои от важните погранични градове, покорени от аварите. Вторият етап бележи поражението на аварите и подчинените им племена при обсадата на Константинопол през 626 година и последиците от него, които довели Степната империя до криза. След като „свързващото звено“, родът на Баян, изчезнало от историческата сцена, прабългарите като един от най-многобройните и боеспособни народи се опитали да превземат властта в Каганата. Това не им се удало (епизодът с Алциок), но най-малкото говори, че значението на прабългарите нараснало. Третият етап бележи дейността на прабългарския вожд Кубер. Изглежда, че в този етап прабългарите отново придобили важна роля в Аварския каганат, тъй като на Кубер му било поверено лично от кагана управлението на огромното смесено население – сермисианите. От по-нататъшната дейност на Кубер може да се стигне до извода, че тази макар и не маловажна роля съвсем не задоволявала прабългарския вожд. За разлика обаче от опита от 631/632 година, този път прабългарите, заедно със сермисианите, възглавявани от Кубер, потърсили щастието си извън рамките на Аварския каганат.

Използвани съкращения (Abbreviations)

ГИБИ II: *Гръцки извори за българската история*. Том II. София, 1958.

ГИБИ III: *Гръцки извори за българската история*. Том III. София, 1960.

ГИБИ IV: *Гръцки извори за българската история*. Том IV. София, 1961.

ЛИБИ I: *Латински извори за българската история*. Том I. София, 1958.

Свод II: *Свод древнейших письменных известий о славянах.* Т. II: (VII – IX вв.). Москва, 1995.

Използвана литература (References)

Авенариус 1991: Алесандр Авенариус. Авары и славяне. „Держава само“ – В: *Раннефеодалнные государства и народности*. Москва, 1991, 26 – 37. [Alexandr Avenaruis. Avarui i slavyane. „Derjava Samo“ – V: *Rannefeodalnnye gosudarstva i narodnosti*. Moskva, 1991, 26 – 37]

Божилов, Гюзелев 1999: Иван Божилов, Васил Гюзелев. *История на България в три тома. Том 1. История на средновековна България VII – XIV век*. София, 1999. [Ivan Bozilov, Vasil Gjuzelev. *Istoriya na Bulgaria v tri toma. Tom 1. Istoriya na srednovekovna Bulgaria VII – XIV vek*. Sofia, 1999]

Бешевлиев 2008: Веселин Бешевлиев. *Първобългарите. История, бит и култура*. Пловдив, 2008. [Veselin Besevliev. *Purvobulgarite. Istoriya, bit i kultura*. Plovdiv, 2008]

Бурмов 1968: Александър Бурмов. Славянските нашествия срещу Солун в „Чудесата на Св. Димитър“ и тяхната хронология – В: *А. Бурмов. Избрани произведения.* Том 1. София, 1968. [Alexander Burmov. Slavyanskite nashestviya sreshtu Solun v „Chudesata na Sv. Dimitar“ i tyahnata chronologia – V: *A. Burmov. Izbrani proizvedenia.* Tom 1. Sofia, 1968]

Врионис 1999: Спирос Врионис. *Славянското общество на Балканите (VI – VII век)*, София, 1999. [Spiros Vryonis. *Slavyanskoto obshtestvo na Baljanite (VI – VII vek)*. Sofia, 1999]

Гюзелев 1981: Васил Гюзелев. „Баварският географ“ от IX век и неговото значение за българската история – В*: В. Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори*. София, 1981. [Vasil Gjuzelev. „Bavarskiyat geograf“ i negovoto znachenie za bulgarskata istoriya – V: *Vasil Gjuzelev. Srednovekovna Bulgaria v svetlinata na novi izvori*. Sofia, 1981]

Попов 2020: Тервел Попов. *Куберовите българи и техните потомци*. София, 2020. [Tervel Popov. *Kuberovite bulgari i tehnite potomtzy*. Sofia, 2020]

Pohl 2003: Walter Pohl. A Non-Roman Empire in Central Europe: The Avars – In: *Regna and Gentes: The Ralationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World, edited by H.-W. Goetz, J. Jarnut and W. Pohl*. Leiden – Boston, 2003.

Pohl 2018: Walter Pohl. *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567 – 822*. Ithaca – London, 2018.

Станимир Звездов,
независим изследовател,
Stanimir.zvezdov@abv.bg